

τονισθῆ καὶ αὐτό— λόγω τοῦ ὄγκου του ἀποτελεῖ ἄθλο. Θά μπορούσε ἀσφαλῶς νά παρατηρήσει κανεῖς ἐλάχιστες εὐτυχῶς ἀνεπιτυχεῖς ἀποδόσεις στήν ἐλληνική ξένων ὄρων, ὡς ἐπίσης καὶ μερικά τυπογραφικά παροράματα.

ΔΗΜ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΣ
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Δημήτρη Βελισσαρόπουλου, *Ἑλληνες καὶ Ἴνδοί. Ἡ συνάντηση δύο κόσμων*. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἑστίας». Ἀθήνα 1990. Τόμος Α', σ. 581. Τόμος Β', σ. 522.

Τό μεθοδολογικό ἀξίωμα ὅτι δέν μπορεί κανεῖς νά ἐπηρεασθεῖ ἀπό κάτι πού δέν γνωρίζει φωτίζει τήν ὅλη ἐρευνητική ἐργασία τοῦ Δ. Βελισσαρόπουλου καὶ τῆς προσδίδει καὶ τή μεγάλη σημασία της. Ἡ ἀναζήτηση συστηματικά καὶ μεθοδικά ὄλων τῶν στοιχείων ἐκείνων πού συνιστοῦν τό ἱστορικό πεδίο συναντήσεως τῶν δύο λαῶν, τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ἰνδικοῦ, γίνεται μέ βάση τά κείμενα —πηγές καὶ δοξογραφικές μαρτυρίες— ἐλληνικῆς καὶ ἰνδικῆς προελεύσεως. Καί ὡς πρὸς τά πρῶτα ἡ δυσκολία ἐγκτεῖται στή συγκέντρωσή τους καὶ στή συγκριτική τους ἀξιολόγηση προκειμένου νά ἐλεγχθεῖ ἡ ἀξιοπιστία στή μεταφορά τῶν πληροφοριῶν. Ὡς πρὸς τά δευτέρα ὁμως ἡ σχεδόν παντελῆς ἀπουσία πηγῶν καθιστᾷ τό ὅλο ἐγχείρημα ἰδιαίτερα δυσχερές.

Δέν ὑπάρχουν ἰνδικά ἱστορικά ἔργα γιά τήν περίοδο πρὶν ἀπό τήν κάθοδο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀλλ' οὔτε ἀκόμη καὶ μετά, μᾶς πληροφορεῖ ὁ συγγραφεύς. Σέ διάφορες ἐπιγραφές, ὅπως στή στήλη τοῦ Ἡλιόδωρου, στή ἐπιγραφή τοῦ Bajaur, στή λειψανοδόχο τοῦ Κανίσκα (Kanishka), στίς ἐπιγραφές στά σπήλαια τοῦ Nasik, Junag ἢ τοῦ Karli μνημονεύονται ὀνόματα Ἑλλήνων πού δέν ξεπερνοῦν τόν ἀριθμό 13 (σ. 351, Β' τόμος). Ἀναφορές γίνονται ἐπίσης σέ ἰνδικά φιλολογικά ἔργα ("Mahabhasia, Malavikagnimitra", στή γραμματική τοῦ Πανίνι κ.ἄ.), ὅπου συχνά γίνεται μονολεκτική μνεία τῶν Ἑλλήνων. Μπροστά στήν πενιχρότητα τῶν ἰνδικῶν πηγῶν εἶναι φυσικό τό μόνο ἰνδικό βιβλίο «Τά ἐρωτήματα τοῦ βασιλιᾶ Μενάνδρου» (Milinda Panha), ὅπου ἕνας Ἴνδος βουδιστής μοναχός, ὁ Ναγκασένα, συνομιλεῖ μέ ἕναν Ἑλληνα βασιλιά, τόν Μένανδρο, νά κινεῖ τό ἐνδιαφέρον. Δέν μπορούμε νά ὑπείσέλθουμε ἐδῶ στό περιεχόμενο τῆς συνομιλίας. Ἀρκεῖ ὁμως νά μεταφέρουμε τή γνώμη τοῦ Βελισσαρόπουλου, ὅτι στίς ἀντιρρήσεις τοῦ Ἑλληνα βασιλιᾶ πού χρησιμοποιεῖ λογικά ἐπιχειρήματα βλέπουμε τήν «ἄβυσσο τῆς διαφορᾶς μεταξύ τῆς ἰνδικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας σχετικά μέ τήν ἔννοια πού δίνει ἡ καθεμίᾳ στήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου τίθεται στό κέντρο τοῦ ἐλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐχει ἀθύπαρκτη ἀξία, ἀν καὶ ἡ ἀξία αὐτή συνδέεται συχνά μέ τό κοινωνικό σύνολο ὅπου ἀποκτᾷ ἕνα πρόσθετο προορισμό. Γιά τήν ἰνδική φιλοσοφία, ἰδιαίτερα γιά τό βουδισμό, εἶναι ἕνα παροδικό φαινόμενο, σύνθετο, ... καὶ ὡς σύνθετο φθαρτό ὅπως ὅλα τά σύνθετα περιλαμβανομένης καὶ τῆς ψυχῆς πού δέν ἔχει οὐσιαστική ὑπόσταση» (σ. 399, Β' τόμος).

Τό κείμενο, τοῦ ὁποῖου ὁ συγγραφεύς παραθέτει τά πιά ἐνδιαφέροντα χωρία, ρίχνει

φῶς στὸν τρόπο πού ὁ βουδιστής μοναχός ἐξηγεῖ στὸν "Ελληνα τίς ἀντιλήψεις γιά τή μετενσάρκωση, τήν ἀπάρνηση τοῦ κόσμου, τὸ νιρβάνα. Τήν προσπάθεια ὅμως νά συγκριθεῖ τὸ κείμενο τῆς Milinda Panha μέ τούς σωκρατικούς διαλόγους θεωρεῖ ὁ συγγραφεὺς ἀποτυχημένη (σ. 403, Β' τόμος).

"Ενα εἶναι λοιπὸν βέβαιο: ὁ μελετητής πού καταπιάνεται μέ τὸ ἔργο συγκρίσεως τῆς ἑλληνικῆς καί τῆς ἰνδικῆς σκέψης στὴν ἀρχαιότητα ἀντιμετωπίζει ἰσχύνητα πηγῶν ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Ἰνδῶν. Καί σημειώνουμε αὐτό, γιατί μᾶς φαίνεται πράγματι ἐκπληκτικό, ὅτι σέ κανένα ἰνδικό κείμενο δέν ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Εἶναι κατὰ συνέπεια φυσικό, ὅταν οἱ περισσότερες πληροφορίες γιά τὴν Ἰνδία μᾶς ἔχουν δοθεῖ ἀπὸ ἱστορικούς πού συνόδευσαν τὸν Μ. Ἀλέξανδρο στὴν ἐκστρατεία του —τῶν ὁποίων τὴ μαρτυρία διέσωσαν μεταγενέστεροι ἱστορικοί ὅπως ὁ Ἀρριανός καί ὁ Στράβων— νά τείνει νά ἐρμηνεύεται ἡ συνάντηση τῶν δύο λαῶν κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παρουσίας στὴν Ἰνδία. Πῶς ὅμως ἔγινε δεκτός, ἐάν ἔγινε, ὁ ἑλληνικός φιλοσοφικός στοχασμός καί τί ἦταν γνωστό στὴν Ἰνδία γιά τὸν ἑλληνικό πολιτισμό πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία; Συνάντηση σημαίνει ἐπίδραση. Ἐπίδραση σημαίνει ἀλληλοδιείσδυση πολιτιστικῶν στοιχείων. Γνώριζαν καί σέ ποιό βαθμὸ οἱ Ἰνδοὶ τὸν ἑλληνικό κόσμο; Καί ἐάν τὸν ἐγνώριζαν, πῶς μπορούμε ἐμεῖς νά τὸ γνωρίζουμε; Καί ἀντίστροφα: τί γνώριζαν οἱ Ἕλληνες γιά τὴν Ἰνδία καί τὴν ἰνδική φιλοσοφία, καί πῶς ἐμεῖς σήμερα τὸ γνωρίζουμε; Ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς συναντήσεως τῶν δύο κόσμων ἀνάγεται στὴν ἀναζήτηση τῆς γνώσης μιᾶς ἄλλης γνώσης.

Ὁ Ἕλληνας ἐρευνητής μπροστὰ στὴν ἔλλειψη ἐπαρκῶν κειμένων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἰνδῶν σοφῶν καί τὴν πλουσιότερη σχετικά μαρτυρία ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐκτίθεται σέ ἓνα σοβαρὸ κίνδυνο: ἐκεῖνον τῆς μονομεροῦς ἐρμηνείας. Ἐπιμελῶς καί προσεκτικὰ ἀποφεύγει τὸν κίνδυνο ὁ Βελισσαρόπουλος. Ἐξαντλώντας τίς πηγές καί παρουσιάζοντάς τις δέ σπεύδει νά τίς ἐρμηνεύσει ἢ νά βγάλει βιαστικά συμπεράσματα. Ἀφήνει νά διατυπωθοῦν ἀπορίες ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβεια τῶν περιγραφῶν καί ἐπιδίδεται σέ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση, προκειμένου νά προχωρήσει στὴ διατύπωση συμπερασμάτων μέ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἐρευνητῆ πού δέν προτάσσει ἐρμηνευτικά μοντέλα.

Ἐδῶ ὅμως ἀνακύπτει γιά τὸν συγγραφέα ἓνα δεύτερο ἐρώτημα: μπορεῖ ἡ ἀπουσία ἢ ἡ ἐλάχιστη ἔνδειξη πηγῶν νά θεμελιώσσει τὸν ἰσχυρισμὸ ἀνυπαρξίας μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐπιδράσεως; Τὰ ἔργα χάνονται. Ἡ ἐπίδραση ὅμως μπορεῖ νά ὑπῆρξε ἔστω καί ἐάν δέν μπορεῖ αὐτὴ νά καταδειχθεῖ ἱστορικά. Ἡ ἀνάγκη νά ἐρευνηθεῖ καί αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ὁδήγησε τὸν Δ. Βελισσαρόπουλο στὴν ἀναζήτηση συγγενειῶν καί ὁμοιοτήτων στὶς συγκροτημένες θεωρίες καί διδασκαλίες τῶν Ἰνδῶν σοφῶν καί στὶς ἀντίστοιχες ἑλληνικές. Καί ἀπὸ τὴ σκοπιά τοῦ φιλοσόφου αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ἔρευνας κινεῖ ξεχωριστὰ τὸ ἐνδιαφέρον. Εἶναι τὸ μέρος, ὅπου ἐξετάζεται ἡ πιθανὴ ὑπαρξη στοιχείων ἰνδικῆς φιλοσοφίας στὴ σκέψη τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς Μιλησίους καί φθάνοντας στὸν νεοπλατωνισμό μέ ἐπίκεντρο τὴ σύγκριση τῶν Ἐννεάδων καί τῶν Οὐπανισάδων.

Ἡ ἔρευνα τοῦ Δ. Βελισσαρόπουλου, πού ἐγγράφεται στὸ πλαίσιο τῆς μακρόχρονης ἐνασχολήσεώς του μέ τὴν ἰνδική καί τὴν κινεζικὴ φιλοσοφία — («Ἱστορία τῆς ἰνδικῆς φιλοσοφίας», Δωδώνη 1975, «Ἱστορία τῆς κινεζικῆς φιλοσοφίας», Δωδώνη 1981), φέρνει στὸ προσκήνιο ἓνα θέμα ἄγνωστο γιά τὸ εὐρύτερο ἑλληνικό κοινό, τοῦ ὁποίου πλευρές ἔχουν ἤδη διερευνηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἱστορικούς τῆς ἀρχαιότητος. Στὸν

χώρο όμως της ιστορίας τό κεφάλαιο τῶν ἐλληνικῶν βασιλείων τῆς Βακτριανῆς καί τῆς Β. Ἰνδίας εἶναι ἀνοικτό καί, ὅπως παρατηρεῖ ὁ συγγραφεύς, οἱ σχετικές ἐρευνες, πού ἦταν ἕως τώρα στηριγμένες κυρίως στή νομισματολογία, παίρνουν ἰδιαίτερο εὖρος μέ τίς νέες ἀνακαλύψεις Γάλλων ἀρχαιολόγων, ὅπως εἶναι ἡ ἀνακάλυψη ἐλληνιστικῆς πόλης κοντά στό χωριό Ἀι-Χανούμ τοῦ Β. Ἀφγανιστάν στή δεκαετία τοῦ '60. Χρήσιμες πληροφορίες δίνονται ἀπό τό μελετητή F. Holt σέ πρόσφατες δημοσιεύσεις του ("Discovering the lost History of Ancient Afganistan, Hellenistic Bactria in light of recent archaeological and historical Research" στό *The Ancient World*, Μάιος 1984, καί "Hellenistic Bactria beyond the Mirage" στό *The Ancient World*, XV, 1-2, 1987, Ares Publishers, Chicago). Ἐτσι τό κεφάλαιο τῆς ἐργασίας, πού ἀναφέρονται στή σύγχρονη κατάσταση τῶν βακτριανῶν μελετῶν, ὅπως καί ἐκεῖνα ὅπου ἐξετάζεται ἡ ἐλληνο-βουδική γλυπτική τῆς Γάνδαρα καί παρουσιάζονται στόν ἀναγνώστη οἱ θέσεις τῶν συγχρόνων μελετητῶν καί οἱ ἐρμηνεῖες τους, εἶναι ἀξιοπρόσεκτα.

Ὁ Δ. Βελισσαρόπουλος πέτυχε νά μᾶς δώσει σέ δύο τόμους τήν εἰκόνα τῶν στοιχείων πού φωτίζουν τήν πολιτισμική συνάντηση τῶν δύο λαῶν. Ὁ ἴδιος τήν ὀνομάζει "συνοπτική". Πιστεύω ὅτι εἶναι πλήρης, τεκμηριωμένη καί διαφωτιστική.

Ἡ ἐσωτερική διαίρεση τῆς ὅλης ἐργασίας ἀκολουθεῖ τόν δρόμο πού χάραξαν τά δύο βασικά ἐρωτήματα πού ἀναφέραμε ἤδη. Παρουσίαση ἱστορικῶν μαρτυριῶν τῆς κλασικῆς καί τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου σέ ἕνα πρῶτο στάδιο καί τῶν μαρτυριῶν τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου — πού διέσωσαν τίς πρῶτες — σ' ἕνα δεύτερο στάδιο τέλος, ἀναζήτηση ὁμοιοτήτων ἢ μή στή συγκροτημένη φιλοσοφική σκέψη ὅπως αὐτή καταγράφεται στά ἐλληνικά καί Ἰνδικά κείμενα.

Τό ταξίδι τοῦ Σκύλακα τοῦ Καρυανδέα (6ος αἰ. π. Χ.) πού ἦταν ὁ πρῶτος Ἕλληνας πού ἐπισκέφθηκε τήν Ἰνδία καί τοῦ ὁποῦ τό ἐργο «Γῆς Περίοδος» χάθηκε, καί γιά τόν ὁποῖο ὀμιλοῦν ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Φίλοστρατος καί ὁ Τζέτζης, οἱ περιοδεῖες τοῦ Ἐκαταίου τοῦ Μιλήσιου, ἀπό τά ἐργα τοῦ ὁποῦ σώζονται περίπου 380 ἐπώνυμα ἀποσπάσματα καί πού ἀποτελεῖ τήν πηγή τοῦ Ἡρόδοτου, πού ἀφιέρωσε, ὅπως εἶναι γνωστό, τό Γ' καί τό Δ' βιβλίον τῶν *Ἱστοριῶν* του στήν Ἰνδία, τά χαμένα ἐργα τοῦ Κτησία τοῦ Κνιδίου (503 - 4ος αἰ. π. Χ.) «*Περσικά*» καί «*Ἰνδικά*», τοῦ πρῶτου Ἕλληνα συγγραφέα τῆς ἀρχαιότητος πού ἔγραψε βιβλίον ἀφιερωμένο ἀποκλειστικά στήν Ἰνδία, γιά τό ὁποῖο μᾶς πληροφορεῖ ὁ Φώτιος (*Βιβλιοθήκη*, 72), ὅλα τά στοιχεία, κατά χρονική ἀκολουθία, παρατίθενται καί ἀξιολογοῦνται μέ ἀντικειμενικότητα. Ἐτσι γιά τόν Κτησία μέ τά "μυθεύματα" του καί τίς φαντασιώδεις περιγραφές του γιά τήν Ἰνδία διατυπώνονται πολλές ἐπιφυλάξεις, παρ' ὅλο πού τό ἐργο τοῦ Κτησία χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα ἀπό τοὺς μεταγενεστέρους. Γράφει ὁ Βελισσαρόπουλος:

«...τά «*Ἰνδικά*» τοῦ Κτησία εἶναι τό μόνο βιβλίον πρῶν ἀπό τό Μέγα Ἀλέξανδρο πού εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀφιερωμένο στήν Ἰνδία καί, παρ' ὅλες τίς ἐπιθέσεις πού στράφηκαν ἐναντίον του, τά στοιχεία πού περιέχει χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τόν Ἄσιο, τόν Διόδωρο Σικελιώτη, τόν Ἀρριανό, τό Στράβωνα, τό Φίλοστρατο, τόν Ἡλιόδωρο, τόν Αἰλιανό, τόν Πλίνιο τόν Πρεσβύτερο, τόν Τζέτζη, ἀκόμη δέ καί ἀπό τόν Κωνσταντῖνο τόν Πορφυρογέννητο » (σ. 109).

Ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ συγγραφέα στήν ἀξιολόγηση, μόνιμη φροντίδα, τόν ὀδηγεῖ στήν ἀκόλουθη διατύπωση:

«...Ἐκεῖνο πού καλοῦμαστε ν' ἀξιολογήσουμε εἶναι ὄχι αὐτό τοῦτο τό ἐργο του, ἀλλά ἡ σύννομη πού ἔκανε ὁ Φώτιος 1200, περίπου χρόνια ἀργότερα καί μάλιστα πολύ χρόνο μετά τήν ἀνάγνωσή του, πράγμα πού ἀσφαλῶς θά εἶχε ὡς

συνέπεια ότι πολλά είχε λησμονήσει και πολλά θυμόταν κατά τρόπο έλλιπή ή και έσφαλμένο...

... Δέν στερεΐται σημασίας τό γεγονός ότι τά έργα του ό Κτησίας είχε γράψει μετά τήν έπιστροφή του στην Έλλάδα σέ κάποια δηλαδή χρονική απόσταση από τήν εποχή πού ήταν σέ άμεση έπαφή μέ τίς πηγές τους» (σ. 110, Α' τόμος).

Παραθέτουμε τίς παραπάνω σκέψεις, γιατί μέσα από αυτές έχουμε ένα δείγμα του προσεκτικού τρόπου μέ τόν όποιο ό έρευνητής εργάσθηκε: τό πρόβλημα τής χρονικής αποστάσεως τόν οδηγεί στην προσεκτική έρμηνεία τών πηγών. Είναι τό τεράστιο πρόβλημα πού αντιμετώπιζει κάθε έρμηνευτής γραπτού ή προφορικού λόγου και πού βρίσκεται στην καρδιά τής όλης έρμηνευτικής του Schleiermacher. Γνωρίζει τό πρόβλημα ό Βελισσαρόπουλος και γι' αυτό διατυπώνει και τόν μεθοδολογικό κανόνα, τόν όποιο και πιστά ακολουθεί: «κάθε έργο πρέπει νά αξιολογεΐται μέ τά κριτήρια τής εποχής πού γράφηκε».

Μέ τήν έκστρατεία του Μ. 'Αλεξάνδρου δίνεται ή εδκαιρία νά γνωρίσουμε από πρώτο χέρι —παρ' όλο και πού και έδω τά έργα τών ιστορικών-συνοδών του Μακεδόνα βασιλιά πού διέσωσαν οι μεταγενέστεροι χάθηκαν— τήν έντύπωση πού έκαναν στους Έλληνες οι 'Ινδοί γυμνοσοφιστές. 'Αξίζει τόν κόπο νά αναφέρουμε έδω, μέ τή ζωντάνια τής περιγραφής πού κάνει ό συγγραφέας, τή συζήτηση του 'Ονησίκριτου — πού στό χαμένο του έργο «Πώς 'Αλέξανδρος ήχθη» μάς άφησε τό πορτραΐτο του 'Αλεξάνδρου βασιλιά - φιλοσόφου μέ τους 'Ινδούς γυμνοσοφιστές στά Τάξιλα τό 326 π.Χ. και για τήν όποια μάς πληροφορεί ό Στράβων («Γεωγραφικά» 15ο βιβλίο).

Ο 'Ινδός σοφός Μάνδανης απέκάλεσε τόν 'Αλέξανδρο τόν μοναδικό «έν όπλοις φιλοσοφούντα» πού είχε ποτέ γνωρίσει και είπε ότι θά ήταν έπωφελέστατο για τόν κόσμο, εάν εκείνοι πού έχουν τήν ικανότητα νά πείθουν τους βουλομένους και νά έξαναγκάζουν τους άπροθύμους νά γίνουν σώφρονες, ήταν σοφοί. Όταν μέ τή σειρά του ό 'Ινδός φιλόσοφος ένδιαφέρθηκε για τήν έλληνική φιλοσοφία και άφου ό 'Ονησίκριτος του έδωσε σχετικές πληροφορίες, ό Μάνδανης παρατήρησε ότι οι Έλληνες προτάσσουν τή συμβατικότητα άπέναντι στη φύση, ένω οι 'Ινδοί ακολουθούν τή φύση στόν τρόπο ζωής τους και τούτο, γιατί, όπως χαρακτηριστικά είπε, «ό καλλίτερος οΐκος είναι εκείνος πού δέν χρειάζεται έπισκευές» (Στράβων, Γεωγραφικά, XV, I 63-65).

Μνημονεύσαμε τή συνάντηση στα Τάξιλα, γιατί έπιτρέπει νά συλλάβουμε, μέσα από τά άπλά σχόλια του 'Ινδοΐ, πτυχές του ίνδικού τρόπου του σκέπτεσθαι πού δέν στεροΐνται, μέ τήν άνεκδοτική μορφή πού παρουσιάζονται, ένδιαφέροντος για τόν Έλληνα άναγνώστη. Ασφαλώς από τήν παρατήρηση ότι οι Έλληνες προτιμούν τή συμβατικότητα από τή φύση δέν προκύπτει ότι ή θεωρητική προβληματική τής άντιθέσεως «νόμος-φύσις», όπως είχε διατυπωθεί από τους Σοφιστές, είχε άπασχολήσει θεωρητικά τους 'Ινδούς φιλοσόφους, άφου ή καταφυγή στη φύση φαίνεται νά είναι εμπειρικής προελεύσεως, δηλαδή ένας τρόπος ζωής.

Στό δεύτερο στάδιο τής έρευνας για τίς ιστορικές πηγές μεταφερόμαστε στη ρωμαϊκή εποχή και ό Α. Βελισσαρόπουλος μελετά τό έργο του Διόδωρου Σικελιάτη, πού παρ' όλο πού ό ίδιος δέν πήγε ποτέ στην 'Ινδία, μεταδίδει έντούτοις πολύτιμες πληροφορίες για τή χώρα, του Στράβωνα, πού δέχεται κριτικά τίς ιστορίες και τους μύθους για τό Διόνυσο και τόν 'Ηρακλή, και για τά «ταξΐδια» του θεοΐ και του ήμίθεου στην 'Ινδία, τίς μαρτυρίες του Πλουτάρχου και του Πλίνιου του Πρεσβυτέρου, του Φιλόστρατου και του Παυσανία, του Κλήμη του 'Αλεξανδρινού, του Δίωνος Χρυσαστόμου και του Δίωνος Κασσιου. 'Αξίζει νά μνημονεύσουμε, στην παρουσίαση τούτη, τό ά-

γνώστου συγγραφέα έργο «*Τό Μυθιστόρημα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου*» πού ἀποδόθηκε ἐσφαλμένα στόν Καλλισθένη, τόν ἀνηψιό τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καί πού ἐπικράτησε νά ἀναφέρεται ὡς έργο τοῦ Ψευδο-Καλλισθένους. Σ' αὐτό δίνεται καί πάλι ἡ περιγραφή τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀλέξανδρου στούς βραχμᾶνες καί τῆς συνομιλίας του μέ τόν Δανδάμιο (τόν Μάνδανη τοῦ Ὀνησίκριτου), ἀπό τήν ὁποία προκύπτει ἡ διαφορετική θεώρηση τοῦ κόσμου ἀνάμεσα στούς βραχμᾶνες καί τόν Ἀλέξανδρο. Γιά τήν ἴδια ἐπίσκεψη ἄλλωστε πληροφορεῖ καί ὁ Ἀρριανός στό Β' βιβλίο τῆς Ἀναβάσεως καί ὁ Πλούταρχος στόν «*Βίο Ἀλεξάνδρου*».

Ἐκεῖνο πού γίνεται φανερό μέσα ἀπό τήν προσεκτική μελέτη ὄλων τῶν μαρτυριῶν εἶναι ἡ συνεχής ἀναφορά Ἑλλήνων καί Ρωμαίων ἱστορικῶν στήν Ἰνδία μέ ἐπίκεντρο τή γεωγραφία καί τό ἐμπόριο ἀπό τό ἓνα μέρος, καί ἀπό τό ἄλλο τή διδασκαλία τῶν Ἰνδῶν σοφῶν.

Εἰδικότερα γιά τίς θεωρίες τῶν βραχμάνων σημαντική καί ἀσφαλῆς πηγή εἶναι τό χαμένο έργο τοῦ Μεγασθένη, πού χρημάτισε πρέσβυς τοῦ Σελεύκου Νικάτορος στήν αὐλή τοῦ Ἰνδοῦ βασιλιᾶ Σανδρακόττου καί πού εἶναι ὁ πρῶτος Ἑλληνας συγγραφεύς πού ἔζησε γιά ἄρκετά μεγάλο διάστημα στήν Ἰνδία. Στό χαμένο του έργο, στό ὁποῖο δόθηκε ὁ τίτλος «*Ἰνδικά*», μᾶς δίδονται πολλές πληροφορίες γιά τή γεωγραφία, τή διοίκηση τῶν Ἰνδῶν καί ἀκόμη γιά τήν Ἰνδική φιλοσοφία. Τά ἀποσπάσματα τοῦ Μεγασθένη (*Megasthenes Indica*, ἐπιμ. E.A. Schwanbeck, Amsterdam 1846, 1966) εἶναι, κατά τή γνώμη τοῦ ἐρευνητῆ K.R. Stunkel, «τό ἀποκορύφωμα τῶν γνώσεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου γιά τήν Ἰνδική σκέψη πρὶν ἀπό τόν 2ο αἰ. μ.Χ.» (σ. 295, Α' τόμος).

Θά ἀναφερθοῦμε ἐδῶ ἰδιαίτερα στό πρόβλημα πού κατ' ἐξοχήν ἀνήκει στόν φιλοσοφικό χῶρο: τήν ἐπίδραση ἢ μή τῆς Ἰνδικῆς σκέψεως στόν ἑλληνικό φιλοσοφικό στοχασμό. Ὁ Δ. Βελισσαρόπουλος εὐλόγα θέτει τό ἐρώτημα: πῶς ἐξηγεῖται τό γεγονός ὅτι κανένας Ἑλληνας φιλόσοφος δέν ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν Ἰνδική φιλοσοφία παρ' ὅλη τή μακρόχρονη (πάνω ἀπό τρεῖς αἰῶνες) παρουσία τῶν Ἑλλήνων στίς Ἰνδικές χῶρες; Ὁ Μεγασθένης παραμένει ἡ πληρέστερη σχετικά πηγή μας, ἂν καί εἶναι πιά παραδεκτό ὅτι δέν γνώριζε τήν Ἰνδική φιλοσοφία οὔτε τίς *Βέδες*, οὔτε τίς *Οὐπανισάδες*. Ἡ ἱστορία τῆς συναντήσεως τοῦ Ἰνδοῦ σοφοῦ μέ τόν Σωκράτη —πού διηγεῖται ὁ Ἀριστόξενος καί μᾶς μεταφέρει ὁ Εὐσέβιος στήν «*Εὐαγγελική Προπαρασκευή*» — φαίνεται μᾶλλον δημιουργημα φαντασίας. Ἀξίζει ὅμως τόν κόπο νά θυμίσουμε τοῦτο: στήν ἐρώτηση τοῦ Ἰνδοῦ φιλοσόφου σέ τί ἀποβλέπει ἡ σοφία τοῦ Σωκράτη ὁ τελευταῖος ἀπάντησε: στήν ἔρευνα γύρω ἀπό τόν ἄνθρωπο. Καί τότε ὁ Ἰνδός ἀναφώνησε: πῶς εἶναι δυνατό νά ἐρευνησεῖς τόν ἄνθρωπο, ἂν ἀγνοεῖς τόν Θεό!» (σσ. 252-252, Β' τόμος).

Ὅταν ὁμιλοῦμε γιά ἐπίδραση τῆς Ἰνδικῆς σκέψεως στήν ἑλληνική φιλοσοφία εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἔχουμε ἤδη δεχθεῖ τήν ὑπαρξη Ἰνδικῆς φιλοσοφίας, ἀνεξάρτητης ἀπό θρησκευτικές πίστεις καί δοξασίες. Ὁ συγγραφεύς ὑποστηρίζει, ἐπικαλούμενος καί τή θέση τοῦ Γερμανοῦ Helmut von Glasenapp (*Die Philosophie der Inder*, ἔκδ. Kröner, Stuttgart, 1984⁴), ὅτι ἡ Ἰνδική φιλοσοφία εἶναι φιλοσοφία πού κάλυψε πέρα ἀπό τή μεταφυσική, τόν κυριώτερο κλάδο, καί τή Λογική καί τή θεωρία τῆς γνώσης ἐπισημαίνοντας ὅμως ὅτι ἡ Ἰνδική πνευματική παράδοση εἶναι ἐπικεντρωμένη στήν ὑπερβατικότητα τοῦ Ἀπόλυτου πού εἶναι Ἐν (Βράχμαν) καί ὅτι ὁ Ἰνδουϊσμός παρέμεινε ἀναλλοίωτος μέσα ἀπό τούς αἰῶνες, πράγμα πού δέν συνέβη μέ τήν ἑλληνική φιλοσοφία πού ὑπέστη τή βαθιά ἐπίδραση τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀπό μεθοδολογική σκοπιά εἶναι ἀνάγκη νά καθορισθοῦν τά κριτήρια —καί ὁ Βελισσαρόπουλος εἶναι ἰδιαίτερα προσεκτικός σ' αὐτό— γιά τή συναγωγή συμπερασμά-

των ως προς την παρουσία ίχνων Ινδικής φιλοσοφίας στους Έλληνες φιλοσόφους της αρχαιότητας. Πολύ εύστοχα παρατηρεί ότι η ύπαρξη απλών αναλογιών δεν θεμελιώνει ισχυρισμό επιδράσεως. Και θά πρέπει να σταθοῦμε στην ὀρθότητα της κριτικής στάσης τοῦ συγγραφέα. Ὅμιλοῦμε συχνά γιά ὁμοιότητες καί ἀκόμη πιά συχνά καί σχεδόν ἀβασάνιστα γιά ἀναλογίες. Οἱ «ἀναλογίες» ὅμως δέν σημαίνουν πολλά πράγματα. Δέν θεμελιώνεται, πιστεύω, οὐσιαστικός παραλληλισμός ἐπάνω σέ ἀναλογίες καί εἶναι μεθοδολογικά ἐσφαλμένο νά ἀποδίδουμε συγγένειες ἀνάμεσα σέ φιλοσόφους στηριγμένοι σέ ἀναλογίες. Κάτω ἀπ' αὐτό τό πρίσμα φωτίζεται στή σωστή διάσταση ἡ ὑποτιθέμενη ἰνδική προέλευση τοῦ πυθαγορισμοῦ, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά τεκμηριωθεῖ ἱστορικά. Ἀλλά καί κάθε προσπάθεια παραλληλισμοῦ τοῦ Παρμενίδη μέ τίς *Οὐπανισάδες* εἶναι ἀθεμελίωτη ὅπως ὀρθά ἔχει ὑποδειχθεῖ ἀπό τόν Werner Jaeger καί τόν Γρηγόριο Βλαστό, θέση πού ἀκολουθεῖ καί ὁ Βελισσαρόπουλος (σ. 275, Β' τόμος).

Τό ἐρώτημα κατά πόσον ὑπάρχουν ἢ ὄχι στοιχεῖα ἰνδικῆς φιλοσοφίας στόν Πλάτωνα εἶναι ιδιαίτερα σημαντικό. Στήν Ἑλλάδα ὁ Βασίλης Βιτσαξῆς τό ἔχει θέσει στήν ἐρευνά του *Plato and the Upanishads*, A. Heinemann, New Delhi, 1977, στήν ὁποία καταδεικνύονται ὁμοιότητες χωρίς ὅμως νά προχωρεῖ στήν ὑπόθεση τῆς ἐπιδράσεως, ὅπως τό κάνουν σύγχρονοι Ἰνδοί μελετητές, λ.χ. ὁ S. Radhakrishnan (*Eastern Religions and Western Thought*) ἢ ἀκόμη ὁ C.L. Tripathi (*The influence of Indian Philosophy on Neo-platonism*) στό *Neoplatonism and Indian Thought*, Norfolk, Virginia, 1982. Ὁ τελευταῖος στηριγμένος σέ μαρτυρίες ἄλλων μελετητῶν, πού θεωροῦν τήν Ἰνδία «δανείστρια τοῦ ὀρφισμοῦ», ὑποστηρίζει τή μεγάλη ὀφειλή τοῦ Πλάτωνα στήν Ἰνδία. Μέ ἀντικειμενικότητα ὁ Βελισσαρόπουλος ἐξετάζει κριτικά τίς θέσεις τῶν Ἰνδῶν μελετητῶν καί μέ ἀφετηρία τήν οὐσιαστική διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς μυστηριακές λατρεῖες πού παρατηροῦνται στόν ὀρφισμό μέ κέντρο τήν ἰδέα τῆς ὁμοιώσεως πρὸς τόν Θεό καί τήν ὀρθολογική καί οὐμανιστική ἑλληνική παράδοση πού προσδίδει στήν πλατωνική σκέψη μή μυστικιστικό χαρακτήρα δέν διστάζει νά πάρει θέση: Ὁ Πλάτων, γράφει, ἦταν στήν πραγματικότητα θεράπων τῆς Λογικῆς καί ποιητής, ὄχι μύστης. Καί ἀκόμη: «Τό ἑλληνικό πνεῦμα δέν ἦταν ποτέ ἄμοιρο τέτοιων ἀντιλήψεων (ἐνν. τήν ροπή πρὸς τή μή αἰσθητή πραγματικότητα) καί ἐνυπῆρχε σέ ὅλες τίς ἐποχές ἢ πίστη σέ ἕνα σύμπαν ὅπου ἄλογες δυνάμεις ἐπαιζαν ἀποφασιστικό ρόλο. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές λοιπόν εἶναι ἐκεῖνες πού ὀδήγησαν στόν ὀρφισμό, ὁ ὁποῖος ἐπηρέασε τόν Πυθαγόρα καί τόν Πλάτωνα. Δέν ἔχουμε συνεπῶς ἀνάγκη νά πᾶμε στήν Ἰνδία γιά νά ἐξηγήσουμε τήν ἀναφορά τοῦ Πλάτωνος στήν μετενσάρκωση, στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς...» (σ. 293, Β' τόμος).

Βαθιά εἶναι συνεπῶς ἡ διαφορά τοῦ Πλάτωνος μέ τούς ἀνώνυμους συγγραφείς τῶν *Οὐπανισάδων*, πού γίνεται ἀκόμη πιά ἔντονα αἰσθητή στόν χῶρο τῆς Ἠθικῆς καί τῆς πολιτικῆς πλατωνικῆς σκέψης. Ἀποτελεῖ, γιά τόν Βελισσαρόπουλο, βασικό μεθοδολογικό σφάλμα νά ἀπομονώνουμε ἀπό τό πλαίσιο τους ὀρισμένες θεωρίες (ὅπως ἐκείνη τῆς μετενσάρκωσης) καί νά τίς παραλληλίζουμε μέ ἄλλες, ὅπως σφάλμα εἶναι καί νά ταυτίζουμε τήν ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μέ ἀμετακίνητες ὀρθολογικές θεωρίες (σ. 289, Β' τόμος).

Τό κεφάλαιο πού προσελκύει ιδιαίτερα τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη εἶναι ἀσφαλῶς ἐκεῖνο, ὅπου ὁ συγγραφεύς, ἐξοικειωμένος μέ τήν πλωτική φιλοσοφία, προχωρεῖ σέ σύγκριση τῶν *Ἐννεάδων* καί τῶν *Οὐπανισάδων*. Συστηματικά προσεγγίζει τίς θεμελιώδεις ἔννοιες πού συγκροτοῦν τό πλωτικό οἰκοδόμημα ἀναζητώντας στίς *Οὐπανισάδες* ὁμοιότητες καί ἀντιστοιχίες. Κοινός στόχος καί τῶν *Ἐννεάδων* καί τῶν *Οὐπανισά-*

δων ή έσωτερική βελτίωση του ανθρώπου, ή τέλεια μεταμόρφωσή του με σκοπό τη μετάσταση της ανθρώπινης ψυχής στον επέκεινα κόσμο. Η υπέρβαση είναι — και τό γνωρίζουμε — ή έννοια-κλειδί της πλατωνικής διδασκαλίας. Η φιλοσοφία του Πλωτίνου είναι κατ' ουσίαν υπέρβαση της οντολογίας. Τό πλατωνικό "Εν και τό Απόλυτο (Brahman) των Ινδών φιλοσόφων παρουσιάζουν βέβαια μεταξύ τους χτυπητές ομοιότητες, τίς όποιες ό συγγραφεύς με προσοχή μελετά (σ. 330 κ.έπ. Β' τόμος), χωρίς όμως ποτέ νά εγκαταλείπει τόν μεθοδολογικό του κανόνα: νά μήν απομονώνονται οι όμοιότητες από τόν οικείο φιλοσοφικό τους τόπο, γιατί εκείνος είναι πού αφήνει νά φανούν και οι τεράστιες διαφορές. Και αυτό δίνει πράγματι στην όλη έργασία γνήσιο έρευνητικό χαρακτήρα. Οι διαφορές π.χ. πού παρουσιάζονται στην πλατωνική και την ούπανισαδική έκσταση (σσ. 379 κ. έπ., Β') και στην άνοδική (σ. 361 κ.έπ. Β') πορεία της ψυχής, ό ρόλος της διαλεκτικής στά δύο συστήματα ή ή παρουσία της έννοιας του μεταφυσικού έρωτα, τόν όποιο έμπνέει ή όμορφιά του κόσμου, καθιστούν φανερό ότι οι Έννεάδες έγγράφονται σαφώς στό πλαίσιο της πλατωνικής παραδόσεως. Η αγάπη λ.χ. στις Ούπανισάδες δέν έχει τίποτε τό αισθητικό και στρέφεται αποκλειστικά στό Βράχμαν, ένω ή αισθητική θεώρηση του κόσμου και ή έννοια του κάλλους, θεμελιώδεις έννοιες της πλατωνικής φιλοσοφίας, άπουσιάζουν τελείως από τά Ινδικά κείμενα (σ. 374 κ.έπ., Β' τόμος).

Εκείνο όμως πού πρέπει νά τονισθεί — και ό Βελισσαρόπουλος τό έπισημαίνει αποδίδοντας και στό σημείο αυτό ιδιαίτερη βαρύτητα — είναι ότι ό προβληματισμός της συνυπάρξεως της πολλαπλότητας και του Ένός, πού άποτελεί ένα από τά βασικότερα φιλοσοφικά προβλήματα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, λείπει τελείως από τίς Ούπανισάδες, όπου ή εξήγηση — ή προσπάθεια εξηγήσεως — έχει αντικατασταθεί από τίς αναλογίες και τά παραδείγματα (σ. 396, Β' τόμος).

Τό πρόβλημα βέβαια της σχέσης της πλατωνικής φιλοσοφίας με την Ινδική φιλοσοφία άπασχολεί έδώ και καιρό τούς νεο-πλατωνιστές. Ο άναγνώστης μπορεί νά κατατοπισθεί ως προς την ανάπτυξη των έρευνών στό τέλος του δευτέρου τόμου, όπου ό συγγραφεύς παρουσιάζει τίς απόψεις μελετητών, όπως αυτές διατυπώθηκαν στό πρόσφατο σχετικά συνέδριο στη St. Catherine, στό Οντάριο τό 1976, και πού περιλαμβάνονται στόν τόμο των Πρακτικών "Neo-platonism and Indian Thought" πού κυκλοφόρησε τό 1982 με έπιμέλεια του Καθηγητού R. Baine-Harris από την International Society for Neo-platonic studies, καθώς και έρευνητών όπως του H.R. Schlette ("Indisches bei Plotin: Einsicht und Glaube, 1970 και του K.R. Stunkel ("Relations of Indian, Greek and Christian Thought in Antiquity", University Press of America, 1979), πού παίρνουν θέση ως προς τη λεγόμενη 'επίδραση' της Ινδικής φιλοσοφίας στον Πλωτίνο. Σέ όσους σπεύδουν νά καθιερώσουν τό χρέος του Πλωτίνου στους 'Ινδούς' ό Βελισσαρόπουλος θυμίζει τίς αναλύσεις του Stunkel πού δείχνουν ότι τό γενικότερο πλαίσιο της πλατωνικής σκέψης, όπου ό φιλόσοφος καλείται από τό ένα μέρος νά υπερυψωθεί στην υπέρτατη πραγματικότητα και από τό άλλο νά συλλάβει την όρθολογική εξήγηση της ιεραρχήσεως των επιπέδων πραγματικότητας, δέν είναι καθόλου συγγενές προς τό πνευματικό κλίμα των Ούπανισάδων.

Η γνωριμία του δυτικού κόσμου με την Ινδική κουλτούρα δέν είχε παρ' όλους τούς πρώτους ένθουσιασμούς, ούτε μόνιμες επίδρασεις, ούτε και κατά μείζονα λόγο, συνετέλεσε σέ μιá γενική αλλαγή πορείας του ευρωπαϊκού στοχασμού και της βασικής πνευματικής τοποθετήσεως. Οι Έυρωπαίοι παρέμειναν Έυρωπαίοι και οι Ινδοί Ινδοί παρά τό έγτονο ένδιαφέρον πού είχε συγγενήσει ή ευρωπαϊκή φιλοσοφία

μεταξύ μερικῶν Ἰνδῶν διανοητῶν» (σ. 437, Β' τόμος). Ἐξ ἑπαφῆ Ἑλλήνων καὶ Ἰνδῶν ἀπαιτοῦσε, γιὰ τὴ συνομιλία, τρεῖς διερμηνεῖς (καὶ εἶναι ἐκπληκτικό ὅτι ὁ Δανδάμιος-Μανδάνης τὸ λέγει στὸν Ὀνησίκριτο, προσθέτοντας ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ γνώση τῆς γλώσσας γιὰ νὰ μεταφερθεῖ ἡ φιλοσοφία (σ. 160, Α' τόμος). Οἱ τρεῖς γλώσσες ἦταν ἡ ἑλληνική, ἡ περσική καὶ ἡ Ἰνδική.

Θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ μὴ μειώνουμε τὴν τεράστια δυσκολία ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰνδῶν φιλοσόφων, ὅταν κάπως βιαστικά γίνεται λόγος γιὰ ἐπίδραση τῆς Ἰνδικῆς φιλοσοφίας στὴν ἑλληνική σκέψη.

Τὸ ὀγκῶδες ἔργο τοῦ Δ. Βελισσαρόπουλου εἶναι ταυτόχρονα χρήσιμο ἐργαλεῖο γιὰ τοὺς ἐρευνητές καὶ πολύτιμο βοήθημα γιὰ ὅσους ἀπὸ τὸ εὐρύτερο κοινὸ ἐπιθυμοῦν νὰ προσεγγίσουν ὄψεις τοῦ ἀρχαίου μας κόσμου καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως στὴν ἐπαφή τους μὲ τὴν Ἀνατολή καὶ οἱ ὁποῖοι συχνὰ ἀποθαρρύνονται, στὴν προσπάθειά τους, ἀπὸ μιὰ δυσνόητη καὶ τεχνική φιλοσοφική γλώσσα.

Ἐάν γιὰ πολλές καὶ καλές ἐρευνες ἰσχύει ἡ διαπίστωση ὅτι καλύπτουν ἓνα κενὸ στὴν ἑλληνική ἢ καὶ τὴ διεθνή βιβλιογραφία, στὴν περίπτωση τῆς ἐρευνας τοῦ Δ. Βελισσαρόπουλου ἡ διαπίστωση αὐτὴ βρίσκει τὴν κυριολεκτικὴ της σημασία. Ἐλλείπει πράγματι στὸν ἑλληνικό πνευματικό χῶρο ἡ συστηματικὴ ἐξέταση καὶ μελέτη τῆς ἀμοιβαίας γνώσης τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἰνδῶν (στὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀποτελεῖ ἡ ἐρευνα τούτη λαμπρὸ ἐπίτευγμα καὶ ἀφετηρία γιὰ περαιτέρω ἐμβάθυνση στὸ ὅλο θέμα.

Σέ πολλοὺς πληροφορίες καὶ στοιχεῖα πού δίνονται στὴν ἐργασία εἶναι ἀσφαλῶς γνωστά, καὶ σκεφτόμαστε ἐδῶ κυρίως ὅσους ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀρχαία ἱστορία καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἐκεῖνο ὅσσο πού κατόρθωσε ὁ Δ. Βελισσαρόπουλος εἶναι νὰ δώσει στὸ σύνολό της —ζωντανὰ καὶ τεκμηριωμένα μέσα ἀπὸ τὴ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν μαρτυριῶν, χωρὶς τὴ στεγνότητα πού χαρακτηρίζει μερικές φορές τίς ἀναφορὲς σὲ πηγές καὶ χωρὶς μιὰ ἀκαδημαϊκὴ γλώσσα πού, ἄθελά της ἴσως, στερεῖται πολλές φορές τῆς ἱκανότητος νὰ ξυπνήσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη— τὴν εἰκόνα τῆς συναντήσεως τῶν δύο κόσμων, ἱστορικῶς καὶ φιλοσοφικῶς. Ἐπισημαστέον ὅτι οἱ ἄλλοι ὅσοι ἔχουμε μέσα μας βαθιὰ τὴ συνείδηση τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος πρέπει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα τὴ συμβολὴ τοῦ Δημήτρη Βελισσαρόπουλου.

Τὸ βιβλίο ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιμέλειᾳ τῆς Τερέζας Πεντζοπούλου-Βαλάλα, καθηγήτριας τῆς Φιλοσοφίας τῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΤΕΡΕΖΑ ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΛΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ὁ Δ. Βελισσαρόπουλος εἶναι ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς, οἱ ἄλλοι ὅσοι ἔχουμε μέσα μας βαθιὰ τὴ συνείδηση τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἐκεῖνο ὅσσο πού κατόρθωσε ὁ Δ. Βελισσαρόπουλος εἶναι νὰ δώσει στὸ σύνολό της —ζωντανὰ καὶ τεκμηριωμένα μέσα ἀπὸ τὴ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν μαρτυριῶν, χωρὶς τὴ στεγνότητα πού χαρακτηρίζει μερικές φορές τίς ἀναφορὲς σὲ πηγές καὶ χωρὶς μιὰ ἀκαδημαϊκὴ γλώσσα πού, ἄθελά της ἴσως, στερεῖται πολλές φορές τῆς ἱκανότητος νὰ ξυπνήσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη— τὴν εἰκόνα τῆς συναντήσεως τῶν δύο κόσμων, ἱστορικῶς καὶ φιλοσοφικῶς. Ἐπισημαστέον ὅτι οἱ ἄλλοι ὅσοι ἔχουμε μέσα μας βαθιὰ τὴ συνείδηση τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος πρέπει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα τὴ συμβολὴ τοῦ Δημήτρη Βελισσαρόπουλου.